
Politološka istraživanja

Izvorni znanstveni članak
323(497.5)“199”

Skeptična generacija u protumodernizacijskom kontekstu

INGA TOMIĆ-KOLUDROVIĆ*

Sažetak

Kontekst razvoja hrvatskog društva nakon raspada socijalističkih poredaka opterećen je ne samo procesima specifičnim za sve postsocijalističke zemlje, kao što su gubitak tradicionalnih sigurnosti ili renesansa “dezintegracijskog kapitalizma” (Beck, 1994., 479), nego i posebnim, poslijeratnim procesima. Budući da to rezultira složenim posredovanjem između individualnih i kolektivnih ponašanja, mladi u Hrvatskoj devedesetih našli su se u ambivalentnoj situaciji. U procjepu između težnje za sigurnošću i razvojnih mogućnosti u kojima se nalaze otežano razvijaju samodjelatne forme prisvajanja materijalnih, kulturnih i biografskih resursa. Skeptični prema vlastitoj budućnosti, ponajprije nastoje osigurati svakodnevnne životne osnove te se izjašnjavaju kao nepolitični, okrenuti sebi, privatnom prostoru i slobodnom vremenu.

Uvod

Kontekst razvoja hrvatskog društva nakon raspada socijalističkih poredaka opterećen je ne samo procesima specifičnim za sve postsocijalističke zemlje, kao što su izdvajanje iz povijesno danih socijalnih formi i povezanosti, što je rezultiralo gubitkom tradicionalnih sigurnosti, te renesansom “dezintegracijskog kapitalizma” (Beck, 1994., 479), nego i mnogim specifičnim elementima. Zbog posljedica ratnih razaranja¹ i načina na koji je proveden proces privatizacije, hrvatsko se društvo raslojava drukčije nego većina ostalih postsocijalističkih zemalja. Prognanici, izbjeglice, te ratni veterani i invalidi rata zajedno s radnicima, seljacima, umirovljenicima, nezaposlenima i mladima podnose najveći teret tranzicije. Najpresudniju moć i utjecaj na procese donošenja odluka nakon uspostave višestranačkog sustava ima nova “vladajuća” elita, koja je svoju legitimnost potvrdila “u dva navrata: uoči prvih stranačkih izbora i u vrijeme rata”

* Inga Tomić-Koludrović, predavač Filozofskog fakulteta u Zadru na predmetu Klasične i suvremene sociološke teorije.

¹ Osim izravne ratne štete koje se još uvijek procjenjuju, Hrvatska je privreda pogođena i izostankom priljeva od turizma, koji je prije rata bio najznačajnija privredna grana.

(Katunarić, 1996., 165)². “Vladajuću” elitu u početku tranzicije sačinjavala je samo nova politička elita koja je tijekom devedesetih proširena slojem “novih bogataša”, što pod okriljem vladajuće stranke dobivaju mogućnost snažnog utjecaja na sustav donošenja odluka, te slojem nove vojne elite. Istovremeno se smanjuje srednji sloj koji su ranije sačinjavali visoko, više i srednje obrazovano stanovništvo. U uvjetima takvog raslojavanja s još nedovršenim procesima “prve” (Beck., 1986) modernizacije, zbog nužnosti razvoja i uključivanja u europske integracijske procese, od Hrvatske se također očekuje nadilaženje “prve” modernizacije. Da bi se ispunili ciljevi uključivanja u europske integracijske procese, hrvatsko bi društvo trebalo istovremeno uspostaviti dvije modernizacije: “prvu”, industrijsku, što pretpostavlja razbijanje pretkapitalističkih elemenata te uspostavljanje sustava funkcionalnih jedinica međusobno povezanih formalnim mehanizmima države i tržišta, te drugu, “refleksivnu”, čija je svrha ograničiti i relativizirati “prvu” modernizaciju.³ Ukoliko se vakuum nastao slomom socijalizma ne “popuni” refleksivnom modernizacijom u smislu reformiranja industrijske reforme, smatra Beck, započeti modernizacijski procesi naći će se u procjepima još izraženijeg kolektivismu, tradicionalizma i neonacionalizma. (Beck, 1994.)⁴. Na putu prema refleksivnoj modernizaciji temeljnu ulogu trebao bi odigrati proces individualizacije koji bi, međutim, mogao ostati u nesigurnoj praznini ako mu se, istovremeno, ne pridruže i ekonomski i politički proces prijelaza iz prve u drugu modernizaciju.

Mladi u protumodernizacijskom kontekstu

Koje su posljedice takve industrijske modernizacije s predmodernim elementima u hrvatskom društvu devedesetih godina na načine ponašanja mladih? Njima se već i pronalazjenje stabilnih životnih okolnosti i šansi za jednostavno savladavanje života, koje omogućava da se svakodnevno preživljava bez ozbiljnih briga i rizika, nameće kao izuzetno težak zadatak. Što u tim okolnostima znači pronalaziti i oblikovati vlastiti način života? Na žalost, u Hrvatskoj devedesetih godina nije rađeno ni jedno cjelovito reprezentativno istraživanje mladih, koje bi obuhvatilo način života i sve aktivnosti mladih pomoću kojeg bi se moglo pouzdano odgovoriti na navedena pitanja. Međutim, istraživanja mladih realizirana na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zadru 1994.⁵ (vidi Leburic/Tomić-Koludrović, 1996.) i 1996. godine⁶ (vidi Tomić-Koludrović/

² Doduše, zbog sve prisutnije spoznaje da je svoj položaj iskoristila za osobno bogaćenje, “njezina društvena odgovornost i komunikativnost rapidno opada” (Katunarić, 1996., 165).

³ Koncept “refleksivne modernizacije” je, između ostalog, pojam pomoću kojeg se, prema Beckovim tvrdnjama, može objašnjavati i razvoj društava koja su nastala nakon propasti komunizma, jer se tek refleksivnom modernizacijom može ispuniti “vakuum koji je nastao slomom poretka Istok-Zapad” (Beck, 1994., 179).

⁴ Beck objašnjava da su pojave “novih nacionalizama” u bivšim socijalističkim zemljama rezultat preklapanja ekonomske nesigurnosti s procesima globalizacije i individualizacije, koje prati “uništavanje čarolije kolektivnih i grupnih izvora identiteta i smisla” (Beck, 1994., 470).

⁵ Dio rezultata koji ilustriraju stavove i mišljenja mladih (N=228) o aspektima osobne individualizacije, studentskog statusa, roditeljskog odnosa te percepcijama ratne situacije i njezinih posljedica u Hrvatskoj tijekom 1994. godine, prezentiran je u tekstu “Mladi danas: drukčiji, ali isti” (Leburic/Tomić-Koludrović,

Leburić, 1997.), te istraživanje “Ponašanje i stavovi mladih Splita u vezi sa zloupotrebom droga i drugim problemima mladih” realizirano 1995. godine⁷, premda ne istražuju cjelokupnost načina života mladih, ipak omogućavaju neke usporedbe s mladima u razvijenim zapadnim društvima.

Ta su istraživanja pokazala kako je svijest o neminovnosti “socijalnog sata”, kad su u pitanju mladi u Hrvatskoj u prvoj polovici devedesetih, postala sve izraženija, a status se odraslosti sve više spoznao kao prijeteći. Primjerice, čak 58,77% mladih u Dalmaciji u istraživanju iz 1994. navodi kako “u većoj mjeri osjećaju društvene neprilike (križu, pad društvenog standarda, neimaštinu), a 35,96% njih smatra da im je sve teže, “jer moraju razmišljati kako preživjeti”. Vremenski im se horizonti sve više sužavaju, a orijentacije pragmatično okreću, jer su mnogi vršnjaci koji, primjerice, nisu izabrali studij, profesionalno i privatno stigli znatno dalje.

Dok mladi u razvijenim postindustrijskim društvima, kao nositelji političkih, kulturnih i ekonomsko-razvojnih potencijala, predstavljaju ključne čimbenike postindustrijske modernizacije tih društava, mladima u Hrvatskoj nedostaje temeljna osnova za ostvarenje takvih potencijala. Iz istraživanja provedenog 1995. u Splitu je, primjerice, vidljivo da je samo 28,3% mladih zaposleno, dok je 23,9% nezaposleno, ili (0,5%) formalno zaposleno, jer je na tzv. čekanju⁸, dok se 46,7% mladih još uvijek školuje (Lalić/Nazor, 1997., 69).

Istovremeno su i selekcijske mogućnosti koje bi podržavale ostvarenje različitih segmenta razvojnih potencijala mladosti, kao što su civilno društvo, pravna država, tehnološka razvijenost, razvijena informacijska mreža, propusnost društva za inicijative

1996.). Prema tipu nacrt, istraživanje je dijagnostičko, a u procesima uzorkovanja kombinirana su dva različita uzorka – namjerni poduzorak (neslučajni odabir, n=75 studenata sociologije u Zadru) i skupinski poduzorak (slučajni odabir, n=153 ispitanika, mladih ljudi s područja Dalmacije). Radi se o jednom dijelu empirijskog longitudinalnog istraživanja mladih u Hrvatskoj, odnosno dijela mladih u Dalmaciji započetom još 1993. godine. To je istraživanje, između ostalog, bilo pokušaj analize o tome je li i koliko ratna situacija u Hrvatskoj pridonijela promjeni “slike o sebi” studenata i dijela mladih, te pokušaj odgovora na pitanje kako mladi doživljavaju aktualnu društvenu situaciju i kakva ih budućnost očekuje. Detaljniji podaci o istraživanju mogu se dobiti na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.

⁶ Radi se o istraživanju koje je realizirano na području dalmatinske regije početkom 1996. godine na uzorku od 717 mladih osoba. U istraživanju anketnog tipa pismenim se upitnikom (101 pitanje) propitivale odrednice svakodnevnog življenja mladih u Dalmaciji. Manji dio rezultata tog istraživanja prezentiran je u tekstu “Kontekstualizacija istraživanja suvremene mladosti na primjeru mladih u Dalmaciji” (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997.). Detaljniji podaci i o tom istraživanju mogu se dobiti na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.

⁷ Radi se o istraživanju koje su metodom ankete 1995. proveli Mirjana Nazor, Dražen Lalić i Nenad Bulat za Informacijski centar za mlade koji djeluje u sklopu Odsjeka za unapređenje zdravlja i sprječavanja ovisnosti poglavarstva grada Splita na reprezentativnom uzorku mladih Splićana od 19 do 29 godine (usp. podatke o metodologiji istraživanja u preliminarnom izvješću istraživanja “Ponašanje i stavovi mladih Splita u vezi sa zloubotrebom droga” (1996.) i “Narkomani: smrtopis” (Lalić/Nazor, 1997.).

⁸ “Čekanje” je termin koji se koristio za one zaposlene za kojima poduzeća više nisu imala potrebu. Oni se nisu formalno smatrali nezaposlenima, a stvarno su to bili, budući da za vrijeme “čekanja” nisu primali “osobni dohodak”, nego su “čekali” bolje i likvidnije dane za svoje poduzeće.

mladih u politici, kulturi, i gospodarstvu, te visoko vrednovanje znanja u društvu, zapriječene zbog prioritetne koncentracije na obranu zemlje i obnovu porušenih područja. Neostvarene temeljne okolnosti za daljnju modernizaciju društva, te pojava svojevrstnog “opadanja modernizacije” sužava interese mladih na krug neposrednih socio-materijalnih potreba, što ih onemogućuje u realiziranju vlastitih potencijala. Prema zadarskom istraživanju iz 1994. godine, mlade je u najvećoj mjeri (59,66%) pogodio upravo “sveopći zaostatak na svim područjima života i rada u društvu”, koji “tretiraju kao najtežu ratnu posljedicu koja će bitno pogoditi i utjecati na život mladih u Hrvatskoj.” (Leburić/Tomić-Koludrović, 1996., 970).

U egzistencijalno ugroženom okolišu, zbog masovne nezaposlenosti i niskog standarda⁹, te nepostojanja selekcijskih okolnosti za aktiviranje potencijala u produktivnom smjeru, mladi se vraćaju u “geta adolescencije”, narcizma i infantilnih oblika subkultura.¹⁰ Pogodne selekcijske okolnosti su, naime, bitna pretpostavka procesa modernizacije, jer samo one mogu mlade dovesti u situaciju da iz potencijala nekoga društva postanu njegov razvojni čimbenik, te tako pridonesu promjeni tipa mladosti.

Proces ukidanja tradicionalnih oblika mladosti ima u Hrvatskoj samo posredni utjecaj na mijenjanje političkog i socio-kulturnog položaja mladih. Naime, svaki pokušaj proboja iz okvira paternalizma nakon propasti socijalizma, ukoliko nije bio vezan uz neposredno ratno angažiranje, bio je povezan s otporom “svijeta odraslih” i pokušajima ponovne “getoizacije” mladosti. Primjerice, premda su mladi uključeni u ratne postrojbe u početku izborili sebi mjesto ravnopravno “svijetu odraslih”¹¹, nakon popuštanja neposredne ratne opasnosti veliki dio mladih ponovo se getoizira u “svijet mladosti”.¹²

⁹ Prema splitskom istraživanju iz 1995. godine samo 29,5% anketiranih mladih financijsko stanje vlastite obitelji procjenjuje dobrim.

¹⁰ U tom bi se kontekstu moglo objašnjavati i sve izraženije nasilje u međusobnim konfliktima zagrebačkih skinhedsa i pankera, koji su, u pokušaju zaposjedanja javnih prostora u određenim dijelovima grada, te iz uzajamne definicije neophodnog samozaštitnog ponašanja, razvili vlastitu, izrazito nasilnu dinamiku obrane od posezanja za tim prostorom suprotstavljene grupe. Neočekivano jaki potencijal nasilja među mladima i priklanjanje dijela mladih desničarskom ekstremizmu vrlo je vjerojatno posljedica socijalne dezintegracije, posebno u slučaju mladih koji potječu iz detradicionaliziranih socijalnih miljea koji su malo, ili nimalo, orijentirani na uspon i iz prostora u kojima je razbijena socijalna kontrola. Te bi teze, međutim, tek trebalo potvrditi empirijskim istraživanjima.

¹¹ “Mnogi od pristalica (...) omladinskih subkultura dobrovoljno su krenuli u rat još za njegova otpočinjanja.” (Lalić/Bulat, 1992., 88.)

¹² U referatu “S tribina u rovove i natrag na tribine: navijačka subkultura u Hrvatskoj u ratu i poraču” održanom u Zagrebu na “Danima Rudija Supeka” 1997. godine, Dražen Lalić iscrpno je dokumentirao zbivanja u vezi sa skupinama nogometnih navijača u Hrvatskoj u razdoblju od zime 1988. do jeseni 1997. godine, te objasnio kako su ponašanja subkulturnih mladih prije i za vrijeme trajanja neposredne ratne opasnosti bili sukladni hegemonijskoj kulturi. Međutim, već tijekom 1993. godine nizom akcija (pripadnici Bad Blue Boysa, primjerice, u ožujku 1993. podmeću požar na stadionu Croatia u Zagrebu, a pripadnici Torcida u svibnju iste godine u Splitu pogrдно skandiraju i pjevaju predsjedniku Republike koji je tada bio prisutan na stadionu) postajali sve kritičniji. Sve izraženije napetosti između dominantne kulture i navijačke subkulture u međuvremenu dosežu tolike razmjere da u svibnju 1995. godine “vladajuća stranka upućuje pripoćenje za javnost u kojem se ističe da su ‘nogometna igrališta postala poprišta političkog nadmetanja navijača u službi različitih političkih ciljeva opredjeljenja’, i ukazuje na političku manipulaciju navijačima

Rezultati iz zadarskog istraživanja provedenog 1994. godine pokazuju kako se čak 45,62% mladih slaže sa stavom da se u našem društvu neprestano "podcjenjuju mladi, njihove ideje, stavovi, ponašanje i sl., što implicira stavove o totalnoj društvenoj marginalizaciji mladih". Izuzetno visok postotak mladih (58,33%) smatra, također, "da u odnosima između mladih i starih prevladavaju konflikti, nerazumijevanje, sukob mišljenja te da se pretežno radi o sukobu generacija, doduše, ovisno o situaciji." (Leburić/Tomić-Koludrović, 1996., 971).¹³ U tom se kontekstu prelamaju "i stavovi mladih (49,56%) u mišljenjima da su svjetovi mladih i starih zapravo dva sasvim različita svijeta, čiji su interesi, ciljevi, način života, želje i sl. na potpuno drugačijim stranama, iako ovise jedan o drugome, pa čak i žive i postoje zajedno." (Leburić/Tomić-Koludrović, 1966., 972.)

Rat je istovremeno otežao i usporio procese dostizanja odgovarajućeg materijalnog i socijalnog standarda i selekcijske mogućnosti koje bi mlade u Hrvatskoj stavile u okolnosti bliske mladima u postindustrijskim društvima. Tako su tijekom 1994. godine mladi u Dalmaciji tvrdili kako su "prerano sazreli" (15,35%), te da im je "prekinuta mladost" (15,79%), odnosno da su "onemogućeni da prožive mladost" (12,72%). Proces ukidanja tradicionalnih oblika mladosti nije, stoga, bio pod utjecajem promjene njihova političkog i socio-kulturnog položaja uvjetovan čimbenicima postmodernizacije karakterističnim za postindustrijska društva, nego pod utjecajem rata i svijesti ravnopravnosti koja je izborena na ratištu. Čak se 78,07% mladih smatra pripadnicima i članovima tzv. ratne generacije, a rat je izmijenio njihova shvaćanja, svjetonazor, vrijednosti i sl., tvrdi više od 80% anketiranih 1994. godine, i to čak bitno, tvrdi njih 50,88%. (usp. Leburić/Tomić-Koludrović, 1996., 971). Neposredna ratna opasnost i sudjelovanje mladih u ratu pridonijelo je samo privremenom "izvlačenju" mladih u Hrvatskoj iz geta dobnih granica, pa je izostajanjem paternalističkog odnosa prema mladima u tim okolnostima postalo razvidno kako je i društvena kategorija "mladosti" i njezina getoizacija određena drugim interesima, a ne dobnim registrima (usp. Močnik, 1989.).

Mladenaštvo, sloboda, nezavisnost i stiliziranje života u Hrvatskoj su danas nužno ambivalentni, jer su im se na sjecištima odrastanja sastale istovremeno promjene koje su označile prekretnicu cjelokupne društvene organizacije i njihove vlastite biografije. Stoga upravljanje procesima odrastanja, odnosno formiranja kroz individualne procese prisvajanja, kad su u pitanju mladi u Hrvatskoj, ne može biti identično načinu odrastanja u razvijenim postindustrijskim društvima. Može se reći da je u Hrvatskoj na djelu složeno posredovanje između individualnog i kolektivnog ponašanja. Sadašnja ambivalentna situacija rezultat je, naime, istovremenih procesa homogenizacije zbog jačanja autocentrizma, s jedne strane¹⁴, te individualizacije kao procesa koji svjedoči o počecima prestrukturiranja hrvatskoga društva.

Croatie koja je usmjerena 'želji za povratkom na neki novi oblik neosocijalizma, pa i jugoslavenstva'." (Lalić, 1997., 3.)

¹³ "Ipak, kategoričnih u tom smislu je 18,42%, a protivni se tezi o sukobu među generacijama svega dvoje među ispitanicima". (Leburić/Tomić-Koludrović, 1996., 971.)

¹⁴ Autocentrizam hrvatskog društva, uz strah od globalizacije u Beckovom smislu riječi koji je karakterističan za sve postsocijalističke zemlje, posljedica je i neposrednih ratnih okolnosti. Izoliranost i

Mladi u Hrvatskoj devedestih godina našli su se u središtu sukoba dvaju suprotnih procesa. Na jednoj su strani škola, profesionalna i politička socijalizacija koje su pod utjecajem sve jače standardizacije, a s druge se strane pojavljuju i postmodernizacijski oblici ponašanja, posebno u formi tzv. produžene mladosti, kao jednog od načina nepristajanja na ostvarenje ideala tradicionalne odraslosti. To se posebno odnosi na kritiku društvenih konvencija, odbijanje društveno-političkog angažmana, te nepristajanje na rigidni moral. Poput mladih iz devedesetih u razvijenim postindustrijskim zemljama, koji ne žele sudjelovati u politici (Janke/Niehues, 1955., 16), i većina mladih u Hrvatskoj (59,6%) iz zadarskog istraživanja provedenog 1996. godine izjašnjava se da im je politički angažman manje važno područje življenja, dok je za 37,7%, ono čak najmanje važno područje. U istom je istraživanju evidentirano i nepristajanje na rigidne moralne norme, posebno u odbijanju braka kao društvene institucije. U tom se smislu izjašnjava o braku "26,2% u ukupnoj distribuciji ispitanih mladih osoba koje konotiraju brak kao instituciju, tvrdeći kako nije nužna, jer se može živjeti u braku 'bez prstena' (22,2%) ili, pak, izjavljuju da se ne žele uopće ženiti/udavati, jer je brak jedan od oblika neslobode čovjeka (4%)." (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 160.)

Istovremeno se mladi, unatoč povećanoj razini obrazovanja i stručne spreme, moraju pomiriti sa situacijom opadanja izgleda za kvalificirana i atraktivna radna mjesta. Sve restriktivniji uvjeti nastavka školovanja i ulaska u svijet rada, pobrinuli su se za promjene u socijalnim šansama koje mladi opažaju kao razvojne blokade za oblikovanje vlastitog životnog puta. Prisiljeni su, stoga, stalno prilagodavati izbor načina obrazovanja i profesija društvu koje istovremeno ima tendenciju prema hijerarhijskom staleškom poretku. Od mladih se, također, zahtijeva i sve više kvalifikacija: ne samo posjedovanje diplome o završenom obrazovanju za određeno zanimanje nego i znanje stranih jezika, fleksibilnost, sposobnost za rad u timu, socijalna kompetencija, sposobnost uživanja, volja za radom, kreativnost, pouzdanost, točnost, preciznost – ukratko sve što neka osoba može ponuditi. Osobito faza neposredno nakon završetka školovanja postaje vrijeme sakupljanja kvalifikacija i profesionalnih iskustava u djelatnostima pomoćne radne snage, radu na određeno vrijeme i sl. U tom su razdoblju istodobno prisiljeni širiti profesionalne i osobne kontakte, korisne adrese, te znanja o mogućnostima samopredstavljanja koja obećavaju uspjeh.

Procesi konkurencije i socijalne diferencijacije pri ulazu u profesionalne karijere s dugoročnim biografskim značenjem, pri natjecanju za veze i radna mjesta u ovoj životnoj fazi ostavljaju mnoge gubitnike. Planovi se razbijaju, namjere propadaju, način života treba se reorganizirati. Stoga savladavanje života nakon završetka školovanja karakteriziraju sve izraženiji lomovi i socijalne suprotnosti. Mladi su u Hrvatskoj, primjerice, strukturalno trajno oštećeni pri traženju prilike za stanovanje, jer se s relativno malim budžetom i nesigurnim statusom moraju natjecati na tržištu relativno skupih stanova. Zbog potrebe da se koncentriraju na trenutno svladavanje svakodnevnih problema, vrlo se rijetko planira budućnost.

Orijentacija na sadašnjost i kratkoročne zadatke svladavanja života nije, međutim, izraz hedonističkog života "iz dana u dan", nego činjenice da su zbog izvanjskih život-

subjektivni osjećaj napuštenosti bili su, uz neposrednu ratnu opasnost, realna okolnost hrvatskog društva sve do međunarodnog priznanja državne samostalnosti početkom 1992. godine.

nih okolnosti horizonti planiranja postali “uži”.¹⁵ Na svakodnevicu mladih u Hrvatskoj utječe i pritisak da se mora stalno financijski kalkulirati. Na jednoj strani su želje, a na drugoj je problem kontinuiranog i dovoljnog pribavljanja financijskih sredstava. To je, doduše, i za druge grupacije ljudi u Hrvatskoj sve više opterećujuća svakodnevna realnost. Stoga se s njom mire i mladi, shvaćajući je kao dio “borbe” za stjecanje statusa.¹⁶

Dio mladih u Hrvatskoj izrastao je pod takvim uvjetima socijalizacije gdje vrijedi pravilo da troškove i koristi vlastitog djelovanja treba povezivati s disparitetnim zahtjevima za djelovanjem. Radi se o mladima koji imaju ambicije za daljnje obrazovanje i karijeru te koji raspoložu povoljnim socio-kulturnim resursima, pa ih ipak 14,1% u zadarskom istraživanju iz 1994. godine nije uopće odgovorilo na pitanje koje bi zanimanje obavljalo, premda im je ponuđeno čak 116 različitih zanimanja. Mladi koji nisu opremljeni odgovarajućim socio-kulturnim resursima i potencijalima djelovanja, imaju poteškoća s instrumentaliziranim socijalnim odnosima koji su usmjereni na učinak i konkurenciju. Posebno su mladi u gradovima suočeni s tako otežanim životnim okolnostima. Zadarsko istraživanje iz 1994. godine pokazuje kako se 66,23% mladih smatra “odgovornijima u odnosu na svoj prethodni život koji nije bio studentski ili radni”. (Usp. Leburic/Tomić-Koludrović, 1996., 966.)

Doduše, gradovi nude raznolike mogućnosti privređivanja, sezonske poslove, poslove kao ispomoć, ali to znači da se mladi moraju prilagođavati kratkoročnim, promjenljivim,¹⁷ preklapajućim, ukrštenim fazama rada, zarađivanja novca nasuprot kvalifikaciji, studiju, daljnjem obrazovanju, slobodnom vremenu, putovanjima i konzumu. Ilustrativno je, primjerice, da čak 51,75% respondenata u zadarskom istraživanju iz 1994. godine smatra kako sada “ima više dužnosti i obaveza, što ga muči”, a čak 35,96% smatra kako im je “teže” jer moraju razmišljati kako preživjeti. “Ipak polovini (50,44%) se život čini ‘zanimljivijim i dinamičnijim, jer se stalno nešto zbiva’, dok se slična brojčana skupina od 49,12% osjeća ‘zrelije, jer samostalnije raspolažu novcem’”. (Leburic/Tomić-Koludrović, 1996., 967.)

Sve su to razlozi zbog kojih mladi u Hrvatskoj teško mogu slobodno razvijati i način života, kao što to mogu mladi u razvijenim postindustrijskim društvima. Zbog materijalne ovisnosti o roditeljima¹⁸, obiteljska kuća, sa svojim slojno-specifičnim resursima, kao posrednik “socijalnog kapitala” (Bourideu, 1982.) još uvijek im je nužna institucija stabilizacije, pa samo 2,0% anketiranih u zadarskom istraživanju iz 1996. go-

¹⁵ Tako je dio mladih u zadarskom istraživanju iz 1994. godine svjesno situacije te smatra “da je teško živjeti po unaprijed skrojenim pravilima, ali budući da nema drugog izlaza, moguće je i tako preživjeti”. (Leburic/Tomić-Koludrović, 1996., 972.)

¹⁶ Primjerice, u zadarskom istraživanju iz 1994. godine čak 60,09% anketiranih smatra kako su “svi podjednako” proživljavali ratna zbivanja, te stoga ne misle o sebi kao o “isključivim žrtvama rata”. (Leburic/Tomić-Koludrović, 1996., 971.)

¹⁷ Nezanemariv postotak od 39,9% respondenata u zadarskom istraživanju iz 1994. godine tvrdi kako im je “život neizvjesniji, jer je svaki dan nepredvidljiv”.

¹⁸ Čak 89,4% anketiranih mladih iz zadarskog istraživanja provedenog 1996. godine živi s roditeljima/roditeljem.

dine smatra da im roditelji nisu podrška.¹⁹ Najčešće se samo uz roditeljsku pomoć otvara neko radno mjesto ili mogućnost stanovanja. Samo roditelji koji mogu otvoriti pristupe uspješnom profesionalnom plasiranju, koji mogu stvoriti samostalne mogućnosti stanovanja, stvaraju svojoj djeci optimalnu startnu poziciju za daljnji životni put. Jednakost u šansama i izbor prema kriterijima učinka osujećuju se, dakle, upravo u fazi mladosti pomoću obilježja nejednakosti. Na taj način su, i nakon ulaska u svijet odraslosti, još uvijek odlučujuće socijalne razlike koje proistječu iz pripadnosti obitelji podrijetla. Rascjep između bogatih i siromašnih koji se otvara u Hrvatskoj stoga će osobito pogoditi upravo mlade koji tek moraju uspjeti “uskočiti” u odraslost. To je razlog i zašto odnosi s vršnjacima imaju mnogo manji utjecaj na bitne životne odluke, pa kvaliteta povezanosti mladih s krugovima vršnjaka u Hrvatskoj nije odlučujuća za uspješnu reprodukciju, orijentaciju ili putove oblikovanja njihova života.

Svladavanje života u situaciji poremećenih društvenih vrijednosti, normi i predodžbi cilja, prisiljava ih da sami sebi postavljaju ciljeve, sami pronalaze smisao i razvijaju način ponašanja koji se njima čini primjerenim i prikladnim za življenje. Ambivalentnost između potrebe za stabilnošću i želje za otvorenošću, između težnje za sigurnošću i razvojnih mogućnosti u kojima se nalaze, onemogućava ih da razviju konzistentne i vidljive životne stilove koje karakteriziraju samodjelatne ili receptivne forme prisvajanja materijalnih, kulturnih i biografskih resursa.

Najkarakterističnija promjena koju postindustrijska modernizacija donosi u svaki-daniji svijet mladih, kako je prethodno rečeno, jest individualizacija potreba i životnih stilova koja se, iz razdoblja mladosti, širi na cjelokupno življenje u svim društvenim slojevima. Ta potreba, prema Becku, nagrizava osnove svim čvrstim statusima, trajnim identifikacijama pojedinaca s ulogama i nalaže pojedincima veću profesionalnu, obrazovnu i stilsku fleksibilnost. Stoga su oslobađanje prostora za individualizaciju, uz otvaranje mogućnosti za nove oblike proizvodnje zasnovane na informacijskim, fleksibilnijim tehnologijama koje će voditi računa o ekološkim posljedicama posezanja u prirodu osnovni uvjeti za uspostavljanje “refleksivnih” modernizacijskih tendencija i u hrvatskome društvu. Budući da ne postoje komparativna istraživanja koja mlade u Hrvatskoj istražuju u kontekstu mladih iz postindustrijskih zemalja, teško je donositi relevantne zaključke jesu li i koliko su procesi “refleksivne” modernizacije prisutni i u hrvatskom društvu devedesetih godina. Međutim, rezultati empirijskih analiza i procjena stupnja prihvaćanja nekih vrednota karakterističnih za europsku demokraciju učenika srednjih škola u Republici Hrvatskoj²⁰ ukazuju, primjerice, da srednjoškolci u Hrvatskoj “imaju afirmativan stav prema ponuđenim vrednotama. Najviši stupanj slaganja

¹⁹ U specifikiranju odnosa s roditeljima u istraživanju iz 1994. godine polovina (50,0%) anketiranih “ih opisuje kao odnose ‘različitog karaktera, koji se pokatkad zaoštravaju’. U tom smislu 28,07% njih smatra da se ‘međusobno u potpunosti razumiju’. Preostalih 5,26% moraju šutjeti i kada ne bi htjeli’, a rezigniranih je 4,82%, koji ‘nastoje proživjeti zajedno, iako im to teško ide’, te je isto toliko (4,82%) onih koji roditelje uopće ne razumiju ‘niti će to ikada uspjeti’”. (Leburić/Tomić-Koludrović, 1966., 971.)

²⁰ Radi se o ispitivanju provedenom na stratificiranom uzorku od 2715 učenika srednjih škola, koji čini 1,35% populacije srednjoškolaca Republike Hrvatske. “Budući da je istraživanje provedeno tijekom 1993. godine, dakle u ratnim prilikama, nije bilo moguće provesti ga na cjelokupnom teritoriju Republike Hrvatske” (Domović/Godler, 1996., 958.) Provedeno je u devetnaest gradova i 26 srednjih škola (gimnazija, ali i strukovnih škola).

iskazuju prema ljudskim i građanskim pravima, visokom životnom standardu, te prema nekim elementima pluralnog društva, tj. prema zajedničkom življenju pripadnika različitih naroda, vjera i ukusa". (Domović/Godler, 1996., 958.) Budući da "varijable obrazovnog statusa (vrsta škole, uspjeh u školi i obrazovne aspiracije) u većem stupnju distingviraju ispitanike u odnosu prema vrednotama karakterističnim za europsku demokraciju" (Domović/Godler, 1996., 958.) na način da obrazovaniji ispitanici²¹ iskazuju veći stupanj slaganja s tim vrednotama, u oslobađanju prostora za demokratizaciju, a time i za individualizam, obrazovani mladi predstavljaju zapravo najizgledniji modernizacijski potencijal hrvatskoga društva.²²

Za produktivnu aktivizaciju razvojnih potencijala koje mladi posjeduju, od odlučujuće je važnosti upravo način na koji društvo tolerira i podupire njihovu individualizaciju. Hrvatsko je društvo, međutim, još toliko zatvoreno prema svakom individualizmu, da bi se čak moglo govoriti ne samo o strahu od individualizma nego i o svojevrsnoj "moralnoj panici" (Cohen, 1987.)²³ u odnosu prema individualizmu. Budući da se i hrvatska privreda još brojnim mjerama osigurava pred tržištem rada, roba, znanja i ideja, te da još uvijek ne funkcionira isključivo po tržišnim pravilima, te budući da ni hrvatsko društvo ne funkcionira u cijelosti po pravilima višestranačkog pluralizma, to je mladima teško prodrijeti s vlastitim zamislima i novostima.

Premda su okolnosti suvremenoga hrvatskog društva prema mladima izrazito ne-selektivne, zbog prikupljanja novog znanja, informacija, novih vještina u informatici i komunikaciji, zbog relativne neopterećenosti poviješću, te afirmativnog odnosa prema pluralističkoj demokraciji, mladi, objektivno, predstavljaju znatan razvojni potencijal hrvatskoga društva. Zato bi društvo trebalo mladima omogućiti uspostavljanje znanja i sposobnosti izvan zatečenih okvira modernizacije sa što manje birokracije i formalizma, kako bi na taj način mladi mogli riskirati put "u nepoznato".

²¹ "Ispitanici koji pohađaju gimnaziju, postižu vrlo dobar i odličan uspjeh te žele studirati, na fakultetu i unjetničkoj akademiji, iskazuju značajno veći stupanj slaganja s ovim vrednotama". (Domović/Godler, 1996., 958.)

²² Budući da ni neokonzervativna hegemonijska koalicija u Hrvatskoj, zbog nemogućnosti da odgovori na zahtjeve za ulazak u europske integracijske procese, ni alternativne inicijative zbog činjenice da ih je relativno malo, jer su uglavnom financirane sredstvima *Instituta Otvoreno društvo*, ne predstavljaju značajniji modernizacijski potencijal za hrvatsko društvo; mladi, uz pretpostavku da se još uvedu i programi "odgoja i obrazovanja građanina (tj. politička socijalizacija) slično onome zastupljenom u *civic education* programu u većem dijelu SAD-a, sa svrhom postizanja demokratske kulture" (Domović/Godler, 1996., 958), predstavljaju naizgledniji modernizacijski potencijal u Hrvatskoj.

²³ Taj je termin lansirao sociolog Stanley Cohen kao objašnjenje panike nastale zbog pojave mladenačkih subkultura. "Izgleda da su društva s vremena na vrijeme podložna periodima moralne panike. Neko stanje, epizoda, osoba ili skupina ljudi odjedanput se definiraju kao prijetnja društvenim interesima. Njezina se priroda, preko masovnih medija i moralnih barikada na kojima stoje izdavači, biskupi, političari i drugi ljudi koji ispravno misle, predstavlja na stiliziran ili stereotipan način." (Cohen, 1987., 9.)

“Skeptična generacija”²⁴ i način života

Životni položaj mladih u Hrvatskoj devedesetih godina može se definirati kao krajnje rizičan: izloženi su izuzetno složenoj kombinaciji povijesno-društvenih uvjeta i uvjeta specifičnih za životnu formu mladosti. Imaju nesreću da svoj prijelaz u samostalnost i stabilnu djelatnost punog privređivanja moraju obaviti u vrijeme u kojem se u svim strukama i na svim razinama smanjuje broj radnih mjesta. Time nisu pogođeni samo nekvalificirani i priučeni mladi radnici nego i kvalificirani mladi sa završenim fakultetima. Uz poteškoće vezane za tržište stanova,²⁵ te uz sve slabije perspektive u radu i zanimanju, prisiljeni su vlastitu situaciju iznova definirati između ovisnosti o obiteljskoj kući²⁶ i samostalnosti. Budući da su im raspoloživa financijska sredstva u prosjeku vrlo niska, da su prisiljeni previše se baviti planiranjem života, te da im obrazovanje zahtijeva stalne nadopune u usporedbi s drugima i u odnosu prema očekivanjima poslodavaca²⁷, participacija i općenito politički interes im je neznatan. Primjerice, prema 64,2% ispitanika iz zadarskog istraživanja provedenog 1996. godine ističe “kako se zanimaju za politiku i politička zbivanja u svojoj zemlji, 21,3% tvrdi kako nijednu političku stranku ne simpatiziraju, a čak njih 22,7% uopće se nije ni htjelo izjasniti u tom kontekstu.” (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 160.)

Relativno jednostavne životne strategije koje je nudio “samoupravni socijalizam”, onemogućavale su svojevremeno uspostavljanje mladih kao slobodnih političkih i ekonomskih subjekata, ali su, istodobno, obećavale “sigurnost” u usporedbi s mnogo rizičnijom i kvalificiranijom radnom i političkom strategijom u nesocijalističkim društvima. Prosječnom pojedincu, u socijalizmu naviknutom na samoupravno-socijalnu sigurnost i tzv. stalno radno mjesto koje je čak i uz “nikakav rad” donosilo privilegije, današnja se situacija dinamičnog tržišta industrijskog društva koje traži kompetitivnost i konkurentnost nužno pričinja prevelikim zahtjevom. Ne samo da je potpuno i nezaštićeno predan učinku i konkurenciji “prve” modernizacije nego bi i on sam, u cilju “druge” modernizacije još trebao postati i mjesto “društvene integracije”.

²⁴ Helmut Schelsky nazvao je poslijeratnu mladost u Njemačkoj “skeptičnom generacijom” zato što se, nakon iskustva Drugog svjetskog rata i holokausta mladi povlače iz svih političkih aktivnosti. Oni pristaju na parlamentarnu demokraciju, ali smatraju da je politika povezana isključivo sa stranačkom aktivnošću. Stoga se umjesto politici, posvećuju sebi, svom profesionalnom napredovanju i vlastitoj obitelji.

²⁵ Mladima su na raspolaganju samo skupi stanovi koji se nude na tržištu iznajmljivanja, pri čemu, budući da je njihov dohodak nesiguran, i nisu rado viđeni kao unajmitelji.

²⁶ Većina (71,1%) anketiranih iz zadarskog istraživanja provedenog 1996. godine ističe kako im roditelji pružaju podršku “u svemu”, dok “druga ljestvica ukazuje da ‘obiteljsko okruženje’, kao kategorija koja se može okvalificirati najvažnijim životnim područjem, zauzima kod gotovo petine (18,7%) ispitanika visoko prvo (najvažnije) mjesto. Uostalom, više od polovice anketiranih mladih (55,6%) obiteljsko okruženje tretira (kao osobno) značajno životno područje. Odnosno, manjina od 8,1% ispitanih to područje ocjenjuje najmanje važnim ili čak beznačajnim” (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 154.)

²⁷ Primjerice, u natječajima za radna mjesta redovito se javljaju zahtjevi kao što su “poznavanje rada na računalu”, “aktivno znanje najmanje dva strana jezika”, te “posjedovanje vozačke dozvole”, dakle znanja koja nisu rezultat redovitog školovanja.

Gubitak sigurnosti, smanjenje radnih mjesta, te prevelika nizvjesnost s obzirom na pravac odvijanja modernizacijskih procesa u Hrvatskoj idu na ruku tradicionalnim, a ne inovativnim uzorcima djelovanja kakve pretpostavljaju postindustrijskih društva. Skeptični prema vlastitoj budućnosti, mladi u Hrvatskoj, ponajprije nastoje osigurati svakodnevne životne osnove. Stoga je njihov položaj sličniji “skeptičnoj generaciji” (Schelsky) mladih u poslijeratnoj Njemačkoj, nego suvremenoj mladosti u postindustrijskim društvima.²⁸ I suvremeno hrvatsko društvo je, kao i njemačko nakon Drugog svjetskog rata, suočeno s poslijeratnom obnovom i restrukturiranjem svih institucija, pa ne čudi što su i mladi u Hrvatskoj, poput “skeptične generacije” u Njemačkoj, nepolitični, okrenuti privatnom prostoru, vlastitom profesionalnom napredovanju i slobodnom vremenu. Prema rezultatima zadarskog istraživanja iz 1996. godine, primjerice, kao važnija životna područja ispitanici ističu slobodno vrijeme (55,4%), rad (50,3%), te kulturni život (32,8%).

Oslobađanje političkog i ekonomskog pluralizma nakon raspada socijalizma ne samo što nije u značajnoj mjeri otvorilo prostor individualizmu i inovativnosti nego je pokazalo da golo oslobađanje političkog i ekonomskog pluralizma, ukoliko nije povezano s refleksivnom modernizacijom, sadržava jasne destruktivne sastojke.

Budući da na razini izražajnih sredstava neka ponašanja mladih u Hrvatskoj ipak sličje nekim ponašanjima specifičnim za načine ponašanja mladih u razvijenim postindustrijskim društvima, postoji i mogućnost njihove usporedbe. Empirijsko utvrđivanje²⁹ u kojim se mjeri ponašanje mladih u Hrvatskoj može izjednačiti s ponašanjem mladih u Njemačkoj (Lenz, 1988.) pokazalo je, primjerice, da “postoji obilje zajedničkih osobina koje odgovaraju pretpostavci da ne postoje značajnije razlike u načinu ponašanja mladih na Zapadu i mladih u zemljama u tranziciji, kakva je i Hrvatska”. (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 161.) Premda dosezi tog istraživanja nemaju pretenzija na definitivne odgovore, dobiveni rezultati “sekundarnih analiza impliciraju alternativnu pretpostavku kako je moguće uopćeno tretirati u empiriji prisutne ilustrirane načine ponašanja mladih u Dalmaciji” (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 162). Operacionalizacijom Lenzova modela koji razlikuje obiteljski orijentirane, muški orijentirane, hedonistički orijentirane, te subjektno orijentirane mlade kao četiri temeljna načina ponašanja mladih, pokazalo se kako se u i Hrvatskoj može pronaći način ponašanja karakterističan za te modele. Dobiveni rezultati dopuštaju zaključiti kako su i mladi u Hrvatskoj na sličan način usmjereni prema obitelji³⁰ i krugovima vršnjaka³¹, da postavljaju

²⁸ Pojam “skeptična generacija” njemačkog teoretičara Helmuta Schelskya postao je, otkad se pojavio (1957.) sinonim za povlačenje i obranu od politike.

²⁹ Radi se o pokušaju verificiranja nekih od operacionaliziranih aspekata Lenzova pristupa na temelju podataka iz istraživanja realiziranog na području dalmatinske regije koje je ranije u tekstu spominjano kao “zadarsko istraživanje iz 1996. godine” provedenog na uzorku od 717 mladih. “U istraživanju anketnog tipa pismenim se upitnikom (101) pitanje propitalo odrednice svakodnevnog življenja mladih u Dalmaciji. Detaljnije podatke o metodološkim aspektima istraživanja moguće je dobiti na Odsjeku za sociologiju, na Filozofskom fakultetu u Zadru”. (Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 152.)

³⁰ “U našem istraživanju, primjerice, većina ispitanika (76%) živi s oba roditelja, a tek nekolicina (13,4%) samo s jednim. Preostali navode uglavnom objektivne razloge neživljenja s roditeljima, kao što su smrt jednog ili oba roditelja (7,4%), razvod (5%), boravak roditelja u inozemstvu (3,2%), dok se u ostalim pojedinačnim slučajevima navode razlozi: jer je vanbračno dijete, jer mu roditelji žive na selu, jer je ispitanik u braku”.

slične prioritete za svoj život, školovanje i rad, te da se analizom temeljnih polja djelovanja u kojima se odvija njihov svakodnevni život može ustanoviti da oko 51% ispitanika pokazuje specifičnosti karakteristične za obiteljski orijentirani način ponašanja, oko 32% za hedonistički orijentirani način ponašanja, 13% za muško orijentirani način ponašanja, te oko 4% za subjektivno orijentirani način ponašanja. (usp. Tomić-Koludrović/Leburić, 1997.)

Zajednička obilježja vidljiva su i u cijelom nizu mladenačkih scena vezanih uz glazbu, modu, tijelo, kompjutore, te alternativnu kulturu. Najilustrativniji pokazatelji za tu tezu su rezultati već citiranih istraživanja koje je Informacijski centar za mlade proveo u Splitu 1995. godine, te mladih u Dalmaciji koje je proveo Odsjek za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zadru u 1996. godine. Prema tim je istraživanjima evidentno da je način provođenja slobodnog vremena mladih u Hrvatskoj u mnogim elementima sličan načinu provođenja slobodnog vremena mladih u postindustrijskim društvima. U splitskom istraživanju, primjerice, ispitanicima je bila ponuđena 21 aktivnost vezana uz mogućnosti provođenja slobodnog vremena.³² Uz mogućnost da izaberu do tri aktivnosti kojima najčešće ispunjavaju svoje slobodno vrijeme, najzastupljenijim načinom korištenja slobodnog vremena na reprezentativnom uzorku mladih u Splitu (996 mladih) pokazalo se: odlazak u kafiće (26,2%), disko-klubove (25,2%), odlazak na izlete i u šetnju (23,5%), slušanje pop i rok glazbe (18,9%), odlazak na sportske manifestacije (17,5%), bavljenje sportom (15,6%), odlazak u kino (15,2%), te posjećivanje tulumata i zabava (11,3%), što je gotovo identično najzastupljenijem načinu provođenja slobodnog vremena mladih na Zapadu (usp. Janke/Niehus, 1995., Reimer, 1995.). Budući da je za analizu ponašanja mladih važno ne samo utvrditi vrstu aktivnosti u slobodno vrijeme nego i mjesto gdje se te aktivnosti odvijaju i s kojim se osobama dijele, usporedbom istraživanja mladih u postindustrijskim društvima i ovih provedenih u Dalmaciji može se utvrditi da su neka obilježja provođenja slobodnog vremena s obzirom na mjesta na kojima se odvijaju i s kim³³, načina odijevanja, glazbe koja se sluša, te gledanja filmova i televizijskih emisija, moglo čak govoriti i o ujednačavanju mladih u Hrvatskoj s mladima u razvijenim postindustrijskim društvima.

(Tomić-Koludrović/Leburić, 1997., 154.) Osim već navedenih podataka i važnosti obiteljske potpore, zanimljivo je također da većina ispitanika (33,6%) svakodnevno komunicira s članovima svoje obitelji, a za 10,9% čak roditelj ili staratelj predstavljaju najboljeg prijatelja u životu.

³¹ Gotovo svi (90,9%) ispitanici tvrde kako imaju stalni krug prijatelja s kojima se redovito družu, izlaze i sl.

³² Kao pokazatelj načina korištenja slobodnog vremena ponuđene su aktivnosti: odlazim promatrati sportske aktivnosti, sudjelujem u igrama na sreću, idem u kazalište, odlazim na javne tribine i predavanja, idem u disco-klubove, posjećujem tulumate i zabave, idem u kafiće i kavane, odlazim na izlete i šetnje, slušam pop i rock glazbu, idem u kino, spavam i izležavam se, slušam narodnu glazbu, bavim se sportom, slušam klasičnu glazbu, čitam tisak/književna djela, odlazim na izložbe, gledam televiziju i/ili video, skitam se gradom, zabavljam se kompjutorom, čitam romane i stripove, sviram/plešem u nekoj grupi ili kulturno-umjetničkom društvu.

³³ Ilustrativan u tom smislu je podatak o pijenju kave koje je dio svakodnevnih rutina i tipične svakidašnjice većine mladih. Najveći broj mladih ispitanika iz zadarskog istraživanja iz 1996. godine (41,7%) navodi kako najčešće pije kavu u kafiću, te da kavu najčešće pije u društvu s prijateljima (49%).

Primjerice, prema navodima Bo Reimera odlazak u disko i kafiće, uz slušanje glazbe, odlazak u kino i bavljenje sportom, najuobičajenija je aktivnost koju mladi u Švedskoj prakticiraju u slobodno vrijeme (1995., 134). Gotovo je identičan postotak mladih u Švedskoj (90,0%) koji svakodnevno slušaju glazbu s postotkom mladih iz zadarskog istraživanja 1996. godine, prema kojem 89,3% mladih svakodnevno sluša glazbu do te mjere da život bez glazbe ne može zamisliti čak njih 71,4%. Dok 45% mladih u Švedskoj odlazi u kino barem jednom mjesečno, 27,6% mladih iz zadarskog istraživanja odlazi u kino često, a 63,7% to čini rijetko. Citirajući Blomdhala, Reimer također tvrdi kako se mladi u Švedskoj koji studiraju najviše interesiraju za zabavu, glazbu i druženje, dok je interes za rad, pitanja okoliša, mira i druga socijalna pitanja vrlo slab (usp. Reimer, 1995., 136). Slični se rezultati pronalaze i u zadarskom istraživanju iz 1996. godine, prema kojem su mladima najvažnija životna područja vezana uz druženje i zabavu, kao što su primjerice ljubav i seks (za 59,3% anketiranih), obiteljsko okruženje (55,6%) i slobodno vrijeme (55,4%), dok je rad važno životno područje za 50,3% anketiranih, učenje za 48,9%, humanitarne aktivnosti za 23,8%, a politički angažman za samo 21,6% anketiranih.

Budući da su mladi u Hrvatskoj dobro upoznati sa zapadnim medijima, rock i pop glazbom i modom, te da ekspresivne stilske forme već dugo spadaju u sastavni dio njihova svakodnevnog života, moglo bi se na prvi pogled zaključiti kako ne postoje značajnije razlike ni u tipovima životnih stilova. Međutim, mogućnost usporedbe načina ponašanja na osnovi polja djelovanja mladih (obitelj, grupe vršnjaka, škola i rad), još uvijek ne otvara mogućnost za analizu, primjerice, izbora i uređenja mjesta stanovanja, prehrambenih navika, te ostalih djelatnosti koje spadaju u sferu "potrošnje", jer te djelatnosti u Hrvatskoj još uvijek ne spadaju u sferu osobnih odluka i izbora pojedine osobe. Stoga se, premda postoje mnoge sličnosti na razini izražajnih sredstava koje mladi svakodnevno koriste, teško mogu pronalaziti i slični ili isti životni stilovi u Hrvatskoj. Mladi u Hrvatskoj još su, naime, daleko od mogućeg ujednačavanja sa životnim stilovima mladih u postindustrijskim društvima.

Hrvatska mladost, kako je već rečeno, još uvijek živi u odnosima "konca" industrijske moderne s nekim blagim znakovima postindustrijske moderne. Budući da ipak postoje, iako u manjoj mjeri nego u razvijenim postindustrijskim zemljama, težnje prema individualizaciji i pluralizmu socio-kulturnih razlika, te "izrazito afirmativan stav prema europskoj demokraciji" (Domović/Godler, 1996., 943), ne može se reći da u Hrvatskoj ne postoje elementi postmodernizacije koji bi mogli pridonijeti ne samo usvajanju rezultata industrijske moderne nego čak i njezino nadilaženje. Nova modernizacija društva traži, međutim, i razvoj novih oblika političnosti koji nadilaze i dopunjuju tradicionalni stranački pluralizam. Građanske inicijative, neprofitna i nezavisna udruženja, grupe za pritisak – sve je to nužni dio "politike svakodnevnog", koja prati novi individualizam i subjektiviranje svih životnih sfera u društvima "refleksivne" modernizacije. Ti oblici predstavljaju novu kvalitetu političkog života nezaobilaznu za stranački pluralizam. A mladi u Hrvatskoj, međutim, prema istraživanju srednjoškolača iz 1993. godine, najniži stupanj slaganja iskazuju upravo "prema regionalnoj autonomiji, postojanju interesnih grupa koje vladinu politiku čine zavisnom od svojih glasova te prema predstavničkoj višestranačkoj demokraciji" (Domović/Godler, 1966., 958), pa istodobna orijentacija prema visokom životnom standardu, tržišnom mentalitetu i individualizmu među mladima može značiti i korak u novu regresiju, u

“privatistički” egoizam i infantilne igre manjeg broja uspješnih “poduzetnika”. “To bi bio i uspjeh agresivnog neoliberalizma s nacionalnom obojenošću koji se javlja posvuda u Europi” (Beck, 1994., 479).

Ukoliko se “vakuum koji je nastao slomom poretka Istok-Zapad ne popuni ‘refleksivnom modernizacijom’ u smislu reforme industrijske reforme”, tvrdi Beck, “malo će pomoći jadikovanje zbog neonacionalizma” (Beck, 1994., 479/480). Bez temeljite promjene političke i radne kulture koja uključuje razvoj civilnog društva, pravne države, bazične demokracije, mogućnosti pluralnih građanskih inicijativa kroz stranke i mimo njih, te bez djelotvorne socijalne politike, teško će se ispuniti “vakuum koji je nastao slomom poretka Istok-Zapad” (Beck, 1994., 479). U tom su smislu mladi u Hrvatskoj i njihovi slabi znakovi individualizma ipak preslabi da bi se jamčila uspješna modernizacija hrvatskog društva.

Zaključak

Premda početkom devedesetih u svim postsocijalističkim društvima dolazi do pojave “novog nacionalizma” (Beck, 1994.) stoga što življenje nakon raspada socijalističkog poretka, zbog preklapanja ekonomske nesigurnosti s procesima globalizacije i individualizacije, postaje prožeto najrazličitijim globalnim i osobnim rizicima, jačanju nacionalne samosvijesti u Hrvatskoj dodatno su pridonijele još i ratne okolnosti, izoliranost, te subjektivni osjećaj napuštenosti.³⁴ Budući da je pojava novih nacionalizama u svim postsocijalističkim društvima, kako tvrdi Beck, prepreka na njihovom putu u globalnu, “refleksivnu” modernizaciju, i autocentizam hrvatskog društva pojačan ratnim okolnostima postao je preprekom u procesu njegove modernizacije. Ljudi se u svim postkomunističkim društvima “iz nacionalno-državnog industrijskog društva uvode u previranja svjetskog društva rizika” (Beck, 1994., 470), pa brana nacionalizmu može biti, tvrdi Beck, samo potpuno otvaranje društva.

Hrvatska se u postsocijalističkom razdoblju nije našla samo u povijesnom zaostatku za postindustrijskim društvima nego i u situaciji zaostajanja za drugim postsocijalističkim društvima, jer su ratne okolnosti pridonijele jačanju izrazito “predmodernih” ustanova socio-političkog organiziranja, koje su priječile uspostavljanje pravne države, autonomnog javnog mnijenja i civilnog društva.

Istovremeno, prijelaz iz društva koje se temelji na ekstenzivnom trošenju prirodnih i socijalnih resursa u društvo usluga koje je intenzivirano u materijalnom, socijalnom i vremenskom pogledu, kada su u pitanju mladi, u pravilu dovodi i do promjene funkcije obitelji i rodbine. Zbog neznatnih mogućnosti osamostaljivanja mladih u odnosu prema roditeljskoj kući, u Hrvatskoj te socijalne agenture još uvijek preuzimaju veći dio podrške osobnih i drugih usluga. S obzirom na nerazvijenu neformalnu i institucionalnu infrastrukturu u području potpore i pri trajno visokom vanjskom pritisku za promjenom u mobilnosti i fleksibilnosti, promjena u obiteljskim odnosima i njihovim kontrolnim potencijalima mogla bi biti povezana s problemima odjeljivanja, anonimnosti i

³⁴ Te su okolnosti djelomično ublažene nakon međunarodnog priznanja državne samostalnosti početkom 1992. godine.

povlačenja u privatnost. U svakodnevnoj organizaciji obitelji treba, stoga, računati s konfliktima u partnerskim odnosima i odnosima integracije. U slučajevima nezaposlenosti roditelja, djeca će se, istodobno, suočiti i s povećanjem roditeljske kontrole. Naime, detradicionalizacija socijalnih miljea u prostorima razbijene socijalne kontrole, prema aktualnim istraživanjima narkomanije (Lalić/Nazor, 1997.) jedan je, kad su u pitanju mladi, od temeljnih uzroka dezintegracijskih procesa.

Ne manje važni razlozi za nastajanje socijalne dezintegracije su i gubitak tradicionalnih sigurnosti u odnosu prema znanju, te sve slabije važnje svjetonazornih, političkih i biografskih izvjesnosti. Birokratski sastavljeni životopisi počinju se raspadati. To će u Hrvatskoj biti posebno izraženo s obzirom na to da je pritisak tržišta rada na mlade da donesu odluku o obrazovanju i profesiji postao sve masovniji. Većina je mladih svjesna da se šanse za unovčenje njihovih svjedodžbi mogu procijeniti kao vrlo neznatne. Izloženost tako dinamičnim procesima razaranja u sociokulturnim uvjetima i sociokulturnom miljeu pridonosi da mladi u Hrvatskoj devedesetih godina koncentracijom na vlastitu budućnost iskazuju veću bliskost prema zapadnonjemačkoj “skeptičnoj generaciji” mladih iz pedesetih godina, nego prema mladima koji žive danas u društvima refleksivne modernizacije.

Literatura

- Baethge, M. – Schomberg, H. – Voskamp, U., *Jugend und Krise aktueller Jugendforschung*, Frankfurt, New York: Campus, 1983.
- Beck, U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1986.
- Beck, U., *Die Erfindung des Politischen. Zu einer Theorie reflexiver Modernisierung*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1993.
- “Neonationalismus oder das Europa der Individuen”, u: Beck, U. – Beck-Gernsheim, E., *Risikante Freiheiten: Individualisierung in modernen Gesellschaften*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 1994., 466-481.
- Behken, I. i dr., *Schulerstudie 90. Jugendliche im Prozess der Vereinigung*, Wienheim, 1991.
- Berry, G. L. – Asamen, A. K., *Children and Television. Images in a Changing Socio-Cultural World*, London: Sage, 1993.
- Bietau, A., “Arbeiterjugendliche zwischen Schule und Subkultur. Eine Straßenclique in einer ehemaligen Bergarbeitersiedlung des Ruhrgebiets” u: Breyvogel, W., *Pädagogische Jugendforschung*, Opladen, 1989., 131-159.
- Bonfadelli, H. i dr. (ur.): *Jugend und Medien. Eine Studie der ARD/ZDF-medienkommission und der Bertelsmann-Stiftung*, Frankfurt, 1987.
- Cagle, V. M., *Reconstructing PopSubculture*, London: Sage, 1995.
- Depner, C. E. – Bray, J. H., *Nonresidential Parenting. New Vistas in Family Living*, London: Sage, 1993.
- Diewald, M. – Mayer, K. U., *Strukturwandel und Mobilität im Transformationsprozess*. Opladen: Leske+Budrich, 1995.

- Dommer, E., "Städtische Lebensstile. Die kulturelle Bewältigung der Modernisierung, in der Stadt", u: Meulemann, H. – Elting-Camus, A. (ur.), 26. *Deutscher Soziologentag Düsseldorf 1992*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993.
- Domović, V. – Golder, Z., "Demokratizacija društva te odgoj i obrazovanje za interkulturalne odnose" u *Društvena istraživanja*, 1996., br. 5-6 (25-26), Zagreb, 935-959.
- Fornas, J. – Bolin, G., *Youth Culture in Late Modernity*, London: Sage, 1994.
- Friebel, H. (ur.), *Berufsstart und Familiengründung – Ende der Jugend?*, Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1990.
- Gaiser, W., "Lebensstil oder Überlebensstrategie? Ambivalenzen in der Lebensbewältigung von jungen Erwachsenen in der Grossstadt", u: Dangschat, J. – Blasius, J. (ur.), *Lebensstile in der Städten*, Opladen: Leske+Budrich, 1994., 179-195.
- Gaiser, W. – Müller, H. U., "The Importance of Peer Groups in Different Regional Contexts and Biographical Stages", u: Hurrwkmann, K. – Engel, U. (ur.), *The Social World of Adolescents: International Perspectives*, New York: de Gruyter, 1989a.
- Gerhard, U. – Hradil, S. – Lucke, D. – Nauck, B. (ur.), *Familie der Zukunft, Lebensbedingungen und Lebensformen*. Opladen: Leske+Budrich, 1995.
- Giegler, H., "Lebensstile in Hamburg", u Dangschat, J. – Blasius, J. (ur.), *Lebensstile in der Städten*, Opladen: Leske+Budrich, 1994., 255-272.
- Glatzer, W. (ur.), *Einstellungen und Lebensbedingungen in Europa*, Frankfurt/M: Campus, 1993.
- Glatzer, W., *Lebensverhältnisse in Osteuropa. Prekäre Entwicklungen und neuen Konturen*. Frankfurt/M: Campus, 1996
- Gluchowski, P., *Freizeit und Lebensstile*, Erkrath, 1988.
- Hafeneger, B., *Jugend-Gewalt. Erziehung, Kontrolle und Represion*, Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1994.
- Hantrais, L. – Letablier, M. T., *Families and Family Policy in Europe*, Edinburgh: Longman, 1996.
- Hartmann, H. H. – Haubol, R. (ur.), *Freizeit in der Erlebnisgesellschaft*, Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1996.
- Helsper, W., "Jugendliche Gegenkultur und schulisch-bürokratische Rationalität: Zur Ambivalenz von Individualisierung und Informalisierungsprozessen", u: Bryvogel, W., *Pädagogische Jugendforschung*, Opladen, 1989., 161-185.
- Helsper, W. – Müller, H. – Nolke, E. – Combe, A., *Jugendliche Aussenseiter*, Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1991.
- Herlyn, U., *Leben in der Stadt. Lebens- und Familienphasen in städtischen Räumen*, Opladen: Leske+Budrich, 1990.
- Hutten, S. – Strebling, A., "Expressiver Konsum. Die Entwicklungen von Lebensstile in Ost- und Westeuropa", u: Dangschat, J. – Blasius, J. (ur.), *Lebensstile in der Städten*, Opladen: Leske+Budrich, 1994., 122-134
- Ilišin, V. (ur.), *Omladina i društvene promjene*, Zagreb: IDIS, 1990.
- Ilišin, V. – Radin, F. – Štimac, H. – Vrcan, S., *Ogledi o omladini osamdesetih*, Zagreb: IDIS, 1990.

- Janke, K. – Niehues, S., *Echt abgedreht: Die Jugend der 90er Jahre*, München: Beck, 1995.
- Johanson, T. – Miegel, F., *Do the Right Thing. Lifestyle and Identity in Contemporary Youth Culture*, Stockholm: Almqvist&Wiksell International, 1992.
- Jugendliche + Erwachsene 85, *Generation im Vergleich*, Opladen: Leske+Budrich, 1985.
- Katunarić, V., *Bogovi elite narodi*, Zagreb: Antibarbarus, 1994a.
- Katunarić, V., “Zvezdano nebo: promjene i determinizam gornjeg stratuma”, *Revija za sociologiju*, 1996., 3-4:152-167.
- Lalić, D., *Torcida*, Zagreb: AGM, 1993.
- Lalić, D., “Kronologija zbivanja u vezi sa skupinama nogometnih navijača u Hrvatskoj u razdoblju zima 1988-jesen 1997.g.” uz referat “S tribina u rovove i natrag na tribine: navijačka subkultura u Hrvatskoj u ratu i poraču”, Zagreb: Dani Rudija Supeka, 1997., 1-4.
- Lalić, D. – Bulat, N., “Rat i mladi: Prema novoj generacijskoj kulturi”, u: Čaldarević, O. – Mešić, M. – Štulhofer, A. (ur.), *Sociologija i rat*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 1992. (83-94).
- Lalić, D. – Nazor, M.: *Narkomani: smrtopisi*, Zagreb: Alinea, 1997.
- Lasch, C., *Narcistička kultura*, Zagreb: Naprijed, 1986.
- Leburić, A. – Tomić-Koludrović, I., “Mladi danas: drugačiji ali isti”, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 1996., 5-6:963-975.
- Lenz, K., *Altagswelten von Jugend*, Frankfurt/M: Campus, 1986.
- Lenz, K., *Die vielen Geschichten der Jugend*, Frankfurt /M: Campus, 1988.
- Lenz, K., “Kulturformen von Jugendlichen: Von der Sub-und Jugendkultur zur Formen der Jugendbiographie”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, 1991., B 27: 11-19.
- Meuelmann, H., *Die Geschichte einer Jugend*, Opladen- Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1995.
- Nava, M., *Changing Cultures, Feminism, Youth and Consumerism*, London: Sage, 1992.
- Nuraldine, B. – Horak, R. (ur.), *Jugendkultur*, Wien: WUV – Universitätsverlag, 1995.
- Radin, F. (ur.), *Fragmenti omladine*, Zagreb: IDIS – RZ RK SSOH, 1988.
- Reimer, B., “Postmodern structures of feeling: Values and lifestyles in the post-modern age”, u: Gibbins, J. R., (ur.), *Contemporary Political Culture. Politics in a Postmodern Age*, London: Sage, 1989.
- Reimer, B., “Youth and modern lifestyles”, u: Fornas, J. – Bolin, G., *Youth culture in late modernity*, London: Sage, 1995.
- Roche, J. – Tucker, S., *Youth in Society*, London: Sage, 1996.
- Stafford, L. – Bayer, L., *Interaction between Parents and Children*, London: Sage, 1993.
- Stiksrud, A., *Jugend im Generationen-Kontext*, Opladen-Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1994.
- Tomić-Koludrović, I., “Alternativna kultura kao oblik otpora u samoupravnom socijalizmu”, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 1993., 6-7: 835-862.

- Tomić-Koludrović, I. – Leburić, A.: “Kontekstualizacija istraživanja suvremene mladosti na primjeru mladih u Dalmaciji”, Radovi Filoz.Fak.Zadar, Razdio fil., psih., soc. i ped., 1998., 36(13), 149-166.
- Ule, M., *Mladina in ideologija*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Ule, M., *Mladina za modernizacijo slovenske družbe*, Ljubljana: MC CK ZKS, 1989.
- Vogelgesang, W., *Jugendliche Video-Cliquen*, Opladen- Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1991.
- Volmer, R., *Die Entmythologisierung der Berufsarbeit. Über den sozialen Wandel von Arbeit, Familie, Freizeit*, Opladen, 1986.
- Willis, P., *Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young*, Milton Keynes: Open University Press, 1990.
- Zapf, W. i dr., *Individualisierung und Sicherheit. Untersuchung zur Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland*, München: Beck, 1987.
- Ziehe, T., *Pubertät und Narzysmus*, Frankfurt: EVA, 1986.
- Ziehe, T., *Zeitvergleiche. Jugend in kulturellen Modernisierung*, Weinheim/München: Juventa, 1991.
- Zinnecker, J., “Jugend im Raum gesellschaftlicher Klassen”, u: Heitmeyer, W. (ur.), *Interdisziplinäre Jugendforschung*, Weinheim/München: Juventa, 1986.
- Zinnecker, J. – Molnar, P., “Lebensphase Jugend im historisch-interkulturellen Vergleich Ungarn 1985-Westdeutschland 1954-Westdeutschland 1984 u: Ferchhoff, W. – Olk, T. (ur.), *Jugend im internationalen Vergleich*, Weinheim, 1988., 181-206.

Inga Tomić-Koludrović

SCEPTICAL GENERATION IN COUNTER-MODERNIZING CONTEXT

Summary

The context of the development of the Croatian society after the decay of the socialist structures is burdened not only by the processes specific for all post-socialist countries such as the loss of the traditional securities or the renaissance of the “desintegrating capitalism” (Beck, 1994, 479), but with the specific post war processes. Since it results with the complex mediation between the individual and collective behaviours the young people of the nineties in Croatia have found themselves in an ambivalent situation. Finding themselves in the gap between the wish for security and the possibilities for development they can hardly develop self functioning ways of achieving the material, cultural and biographical resources. Sceptical towards their own future they primarily tend to provide for their everyday basic needs and declare themselves as nonpolitical, interested only in themselves, their private space and free time.